

ДАДЕНОСТ ЛИ Е ОБЕКТЪТ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА НАУКА?

Доц. д-р Иван Върбанов

Катедра "История, философия, социология"

СА "Д. А. Ценов"

Abstract: This paper is a new attempt to give reasons for necessity of epistemological reflection onto empirical economic research. Here are analyzed problems of the mental construction of the economic fact, the attempts of empiricists to avoid apriorism, embodied in the theories in action. The next questions put for discussion are about the value neutrality of the research techniques, the role of the analogy in the process of the construction of the hypotheses, and about the character of the scientific models.

JEL classification: B40, B41

Key words: epistemology, methodology, economic theory, economic fact, empirical research, economic object, apriorism, value neutrality, analogy, model.

Този материал е нов опит¹ за обосноваване на необходимостта от епистемологическа рефлексия върху емпиричните икономически изследвания.

Може ли икономическият факт да бъде мисловна конструкция?

Фердинанд дьо Сосюр твърди, че гледната точка създава предмета. Науката не може да бъде дефинирана чрез сферата от действителността, която е изключително нейна собствена, защото един и същ обект може да бъде предмет на интереса на много науки (и не само на науки). Реалният обект притежава съществуване, което е независимо от съзнанието и от съществуването на изучаващия го субект. Същият епистемологически принцип е формулиран от Макс Вебер: "Не "актуалните" взаимни връзки между "нещата", а концептуалните взаимни връзки между проблемите са тези, които

¹ Първият опит беше направен на страниците на списание "Диалог" през 2002 година. Виж: Върбанов, И. *За необходимостта от теория на икономическото познание*, сп. "Диалог", бр. 2, Свищов, 2002, с. 10-28 на адрес: <http://www.uni-svishtov.bg/dialog/2002/CommonSenseIV.pdf>.

определят сферата на различните науки. Една нова "наука" възниква тогава, когато нови проблеми се решават чрез нови методи и следователно са открити такива истини, които разкриват важни нови гледни точки."² Този принцип е едно от средствата за скъсването с априоризма на наивния реализъм, характерен за здравия човешки разум.

Дори деленето на природните науки, което следва принципа на различните сфери от природата (геология, метеорология, хидрология), се прави единствено с прагматични цели. В действителност научното изследване е организирано около мисловно конструирани обекти. Те нямат нищо общо с единиците, които наивното възприятие разграничава. Връзките, които все още съществуват между социалните науки и спонтанното социално познание, т.е. наивно реалистичният априоризъм на социалните науки може да се открие във факта, че те често приемат класификациите на всекидневния опит: икономика на туризма, икономика на търговията, икономическа социология, социология на образованието, възрастова психология и т.н.

Това води епистемологията на емпиризма до разглеждането на отношенията между съседните науки - психология и социология, социология и икономика, и др. - като гранични конфликти, защото тя *възприема* научното разделение на труда като реално разделение на действителността. Емил Дюркем *допуска*, че нито едно от *имплицитните* правила, които отграничават социалните обекти, не могат да бъдат открити напълно в действията на индивидите. Те могат да съществуват без да бъдат прилагани от когото и да било в определено време и място³.

Предметът на науката е въпрос на умствена нагласа, познавателно отношение на субекта към обекта, а не въпрос на определянето на онтологическия статус на обекта. Неразбирането на

² М. Weber, *The Methodology of Social Sciences*, New York: Free Press, 1949, p. 68.

³ Виж Е. Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, London, Macmillan, 1982, p. 55.

този факт произтича от това, че здравият човешки разум не осъзнава причините за своя априоризъм и не прави разлика между 1) реалния обект, 2) "реалния" обект, пресъздаден от сетивата, и 3) обекта на науката, който е система от нарочно създадени отношения.

Научното конструиране на обекта не може да бъде осъществено без да бъде изоставено използването на предварително конструираните от спонтанната икономическа наука обекти. Не е достатъчно да се прекрати използването на критерии, заимствани от всекидневния опит и да се конструира обект, който е продукт на серия от действителни разграничения. Този обект остава обикновен обект и не придобива статуса на научен обект, въпреки че спрямо него са приложени техническите средства на науката.

Конструирането на нови и специфични понятия (такива като "средна работна заплата"), които разкриват нови отношения между различните страни на нещата, не е нищо повече от създаването на индекси от първо ниво на епистемологическото скъсване с предварително конструираните обекти на спонтанната икономическа наука - първо ниво на освобождаване от този вид априоризъм. Понятията, които са най-близо до неосъзнатите мнения на всекидневното съзнание, сами по себе си и изолирани едно от друго не притежават силата да противостоят на систематичната логика на идеологията.

Аналитичната и формална строгост на така наречените "*операционални*" понятия е твърде различна от синтетичната и реална строгост на "*систематичните*" понятия, чиято употреба предполага непрекъснато отнасяне към цялостната система на техните взаимни отношения. Ако вниманието на учените икономисти бъде фокусирано преди всичко върху операционалния характер на дефинициите, съществува опасност простата *класификация* да бъде представена като *теория*. Това означава

въпросите за систематичността и плодотворността на понятията да бъде оставен на бъдещите теоретични изследвания.

Но дефинирането на научните понятия не може да бъде отделено от теоретичните проблеми. В действителност то е оформяне на концептуални системи с теоретична значимост, които усъвършенстват научното познание. Обектът на научното изследване, колкото и незначителен и частен да е той, може да бъде дефиниран и конструиран единствено на езика на *теоретичната проблематика*, която прави възможно систематичното изследване на страните на действителността. Те са поставени в определени взаимни отношения от въпроса, който им е зададен.

Опити на емпириците за отстъпление от априоризма

Подобно на традиционното мнение за науката, в началото на ХХІ век все още се твърди, че процесът на *научното творчество* представлява взаимодействие между хипотезите и опита. Това разбиране обаче може да се изроди в антропологическата представа за размяна, в която двама партньори изпълняват напълно симетрични и взаимно заменими роли. Не бива обаче да се забравя урокът на И. Кант, че в тази размяна реалността никога не държи инициативата, защото тя не може да дава отговори, докато не бъде запитана от изследователите. Епистемологическата активност е насочена от рационалното към действителността, а не обратно, както наивно *приемат* философите от Аристотел до Бейкън.

Разбирането, че теорията доминира над емпиричното познание, че то е резултат от критична епистемологическа рефлексия⁴ може да бъде прието като *правилно*. Това е така, защото обратното твърдение (че опитното знание може да бъде представено като протоколни изказвания, които са свободни от каквото и да е влияние на теорията, т.е. че фактите могат да съществуват като

⁴ Виж К. Р. Поппер, *The Logic of Scientific Discovery*, London: Hutchisnson, 1959, p. 107 и Р. Дюем, *The Aim and Structure of Physical Theory*, London: Merlin Press, 1964, p. 1.

такива дори след смъртта на теорията, за която и чрез която са били създадени) е демонстрирало безброй много пъти своята вътрешна противоречивост и несъстоятелност. Веднъж щом теорията, която обвързва в едно цяло определен брой и вид факти, е изоставена, те се превръщат в аморфна маса от данни, които могат да се използват от всяка друга теория по различен начин - и то, както показва Томас Кун, като им се придава нов и неповторим в другите теории смисъл.

Всеки, който някога се е опитвал да прави вторичен анализ на емпиричен материал знае, че колкото и богати и обективни да са такъв вид данни, те никога не могат да отговорят напълно и адекватно на неговите въпроси, защото са различни от тези, за които и чрез които са били събрани първоначално. Това напомняне няма за цел да оспори принципната възможност за използване на емпиричен материал от втора ръка. То още веднъж припомня епистемологическите условия за скъсване с наивния априоризъм на емпириците, т.е епистемологическите условия на работата по *превеждането* или *интерпретацията* на *мисловно конструирани факти*, а не на т.нар. данни.

Данните не могат да бъдат разбрани без да се знае по какъв начин, кога, от кого и за какви цели са събрани. Невъзможно е от тях да се извлича необходимата информация без да се познават съответните методи и техните *епистемологически основания*. Работата по осмислянето и интерпретацията би могла да стане част от реализацията на изискването за епистемологически контрол. Тя изисква от изследователя методично да експлицира проблематиката и принципите на конструиране, прилагани от него както спрямо материала, така и спрямо новия начин на неговото използване.

Тези, които очакват чудеса от митичната триада *архиви, данни* и *компютри*, не разбират разликата между конструирани обекти, които са научни факти, и реалните обекти, които се съхраняват в музеите. Чрез своята "конкретна принадлежна стойност" те предлагат

неограничени възможности за нови конструкции, когато им бъдат зададени нови въпроси.

Ако тези епистемологически предпоставки бъдат пренебрегнати, съществува опасност от третирането по идентичен начин на различни неща и на еднакви неща по различен начин. Това е така, защото в икономическата наука дори най-обективните "данни" се получават чрез прилагането на класификации (възрастови групи, доходни категории, образователни степени и т.н.). Те съдържат в себе си някакви *априорно приети теоретични предпоставки* и следователно пропускат информация, която друг вид обвързване на фактите би могло да обхване.

Позитивизмът приема *a priori* фактите като данни. Той е осъден или на несъзнателни и неверни интерпретации, или на прости потвърждения, получени в едни и същи технически условия. Доброто владение на методологията на емпиричните изследвания е необходимо, но недостатъчно условие за избягването на безсмислиците и грешките. Методите са прекалено важна част от науката, за да бъде оставено единствено на тесните специалисти да преценяват силните и слабите страни на всеки един метод, дори когато те са единодушни в оценката си за него.

Икономистите вероятно биха били по-малко склонни да следват *сляпо* методологията на емпиризма, ако не забравят забележката на Анри Поанкаре, че "фактите не говорят". Обектите също не говорят. Говори този, който събира, обработва и/или анализира информацията, т.е. субектът на познанието. За изследователя не е толкова важно да се вслушва в икономическия агент, да записва доверчиво неговите изказвания и мисли, за да може да разбере неговото поведение или неговите мотиви. Защото правейки това, той е *пред-разположен* да смеси собствените си представи с представите на този, когото изследва, с лъже-научната и

лъже-обективна гледна точка на спонтанната наука на "сциентиста" и спонтанната наука за своя обект.

Важно е да се помни, че така наречените "данни", върху основата на които изследователят прави своя анализ, са факти *дадени* на лицето, чието мнение се иска. Те са нещата, такива, каквито то ги знае или си мисли, че ги знае. Те не са обективни факти в точния смисъл на думата. Някои от данните, с които дадено лице разполага не са нищо друго, освен неговите собствени очаквания, че останалите хора ще действат по определен начин.

Обикновено икономистите наивно приемат, че фактите са еднакво дадени на всички индивиди. Но това приемане не преодолява трудността, създадена от обстоятелството, че действията на едно лице са данни за друго лице. Това, което все още не се забелязва, е обстоятелството, че цялата тази процедура съдържа в себе си една априористка грешка от много по-общ характер. То се дължи на двусмисленото разбиране на термина "данни".

Данните, за които се предполага, че са обективни еднакви факти за всички хора, не съвпадат с данните, формиращи изходната точка на тавтологичните преобразования, правени от чистия икономически анализ. При преминаването от чистия икономически анализ към анализа на конкретните ситуации в обществото, става неусетна подмяна на значението на понятието. *Данните са нещо дадено* (Д. Михалчев). Въпросът, който стои "отворен" и в социалните науки има два различни отговора, е *на кого са дадени те*. За да прикрият своето безпокойство и своето незнание на отговора на този въпрос, икономистите често подчертават факта, че данните са дадени. Израз на това е плеоназмът "дадени данни". Но това не отговаря на въпроса на кого са дадени фактите - на изследователя икономист или на лицето, чиито действия той изследва. Ако са дадени на последното, дали се приема, че същите

факти са известни на всички отделни хора в дадена система? Или дали "данните" са различни за различните хора?

Всичко това води до един от най-важните въпроси, на който трябва да се търси отговор, а именно - *възможно ли е субективните данни като идеи, образи и т.н., притежавани от отделните индивиди, да съответстват на реалните обекти, към които се обръща изследователят.* Избягването на този въпрос е израз на наивно априорно приемане, че има съответствие между познанието за обектите и обекта на изследване.

Ученият икономист, който отхвърля контролираната, съзнателно създадена дистанция между себе си и обекта, може да постави такива въпроси, каквито не стоят пред неговия обект на изследване и да пренебрегне въпросите, които наистина го вълнуват. Но той може наивно да му поставя и въпросите, които сам си задава относно него.

Не е изненадващо, че *хипер-емпиризмът* изоставя правото и задължението си за теоретично конструиране. Той работи в полза на спонтанната наука и възпроизвежда *априорната* философия на човешкото действие, разбирано като самоочевиден израз на съзнателно и волево обмисляне.⁵

Изследователят икономист може и би трябвало да събира всички възможни дискурси, които му предоставят изследваните обекти. Но той не трябва да ги разглежда като директни обяснения на тяхното поведение, а само като аспекти на поведението, което трябва да бъде обяснено. Когато приеме, че може да избегне конструирането на фактите от гледна точка на решаването на даден теоретичен проблем, икономистът се подчинява на конструкция,

⁵ Вероятно понятието "обществено мнение" дължи своя успех на безкритичното съчетаване на всички илюзии на атомистичната философия на мисленето със спонтанната философия на отношението между мисленето и действието. В основата на това съчетаване стои илюзията за привилегированата роля на вербалното изказване като индикатор за нагласите за действие. Не е изненадващо, че изследователите, които сляпо *вярват* в допитванията за мненията на гражданите, непрекъснато смесват декларациите за действие или декларациите за намерения, с възможностите за действие.

която не осъзнава и която е приел *a priori*. Накратко, винаги когато се отказва от своята епистемологическа привилегия, изследователят възприема спонтанната наука. Не наличието на т.нар. "обективни" данни, а наличието на *a priori* приети като необходимо истинни твърдения съхраняват съгласуваността на нашите твърдения за света.

Теории в действие

Цялата научна практика включва в себе си априорни теоретични предположения. Единственият избор, който има изследователят икономист, е между неосъзнатите, непроверени и несъгласувани априорни предположения, от една страна, и корпуса от хипотези, които са методологически конструирани с цел емпиричното им потвърждение, от друга страна. Да се отхвърли експлицитното формулиране на система от хипотези, основани върху *дадена* теория, означава да се приемат такива предположения, които не са нищо друго, освен априорни *пред-разбирания* на спонтанната наука и идеология, т.е. въпроси и понятия, които всеки притежава като обикновен икономически субект, а не като изследовател на икономическата действителност.

Дори ако иска да се освободи от *предразсъдъците* на спонтанната наука, изследователската практика никога не може да постигне идеала на емпиризма за непредубедено записване на данните, по простата причина, че за целта се използват техники за записване и инструменти. Измерването и измервателните инструменти, всички операции в емпиричната научна практика (като се започне от съставянето на документацията и кодирането, до статистическия анализ) са сами по себе си априорно приети *теории в действие*. Те съдържат в себе си теория, дотолкова, доколкото са съзнателни процедури за конструирание на факти и на отношения между фактите. Колкото по-несъзнателно теорията е въввлечена в

практиката, толкова по-малко контролирана и по-малко адаптирана към специфичен обект ще бъде последната.

Когато терминът "методология" се използва, за да дефинира просто един каталог от технологични предписания, тогава се заобикаля действителният методологически въпрос за избора измежду наличните техники. Това се преодолява чрез подчертаване на епистемологическата значимост на ефектите, които избраната техника има върху обекта и теоретичната значимост на въпросите, които се задават на обекта.

Например *техниката на случайния подбор* широко се използва в маркетинговите изследвания. Тя може напълно да разруши обекта на изследване, ако той съдържа нещо важно, което този вид подбор напълно заличава (например влиянието на контактите между хората върху техните отговори на даден въпрос). Това е така, защото при случайния подбор всеки човек се разглежда като откъснат от социалната си среда атом, който може и трябва да говори само от собствено име. Следователно дори този привидно най-неутрален метод съдържа в себе си една *априорно приета имплицитна теория за социалното* (теорията за обществото като сума от атомизирани индивиди, теорията за "атомизираните маси"), съзнателно или несъзнателно включена във всяко изследване, което използва простият случаен подбор.

Друга теория за обекта и (по същата причина) друга дефиниция на техниките ще изисква друга употреба на друг метод на извадката - например гнездовата извадка. Всяка статистическа операция трябва да бъде подложена на епистемологическа рефлексия, за да бъде установено по какъв начин, при какви условия и какво може да ни даде всеки конкретен статистически метод⁶.

⁶ Виж F. Simiand, *Statistique et experience: remarques de methode*, Paris: Riviere, 1922, p. 24.

Възможна ли е ценностна неутралност на техниките?

В наши дни съществува опасност императивът за "ценностна неутралност", който Макс Вебер противопостави на морализаторстващата наивност на социалната философия, да се превърне в част от един безсмислен ритуал. Тривиалното разбиране на Веберовото изискване приема, че за да стане излишно каквото и да е епистемологическо разглеждане на значимостта на нечий понятия или пригодността на нечий техники, е достатъчно да се избягват емоционалните пристрастия и идеологическите подбуди. *Илюзията, че "ценностно неутралните" методи са също така и "епистемологически неутрални" ограничава критиката на научния труд до анализ на неговите идеологически предпоставки и най-обща ценности.* Дебат за "ценностната неутралност" често измества по-важната епистемологическа дискусия за "методологическата неутралност" на техниките и критическото изследване на теорията на социалното познание, въввлечена дори и в най-елементарните актове на научната практика. Така се осигурява понататъшна подкрепа за позитивистките илюзии.

Ученият икономист приема *a priori* неутралността на формално най-неутралните техники, които използва (такива като коефициентите на корелация например). Така той не забелязва, че техниките на емпиричното изследване са социално-икономически определени *техники на социално-икономическото общуване*. Налице е сериозно основание за поставяне под въпрос на обективността на подобни техники. То се базира на обстоятелството, че нито "теоретиците", нито методолозите, нито практиците, извършват методологическо изследване на специфичните въздействия, които осъществяват отделните техники. Косвеното интервю например прекъсва реципрочността на обикновения език. Когато ученият го използва без да контролира своите имплицитни предпоставки, и когато се натъкне на социални субекти, предразположени да говорят

свободно за всичко, имащи ограничено отношение към езика, тогава той произвежда вербални артефакти.

Тъй както *не съществува неутрален протокол* от емпирично изследване, така *не съществува и неутрален въпрос*. Ученият, който не поставя под съмнение своите въпроси, няма да бъде в състояние да извърши наистина неутрален научен анализ на отговорите, които получава⁷.

Единствено ако постави под въпрос значението на собствения си въпрос, вместо прибързано и *a priori* да приема, че отговорите на запитаните са абсурдни или злонамерени, икономистът има шанс да открие, че дефиницията на обекта, прилагана в неговия въпрос, е твърде различна от дефинициите, които различните категории икономически агенти прилагат в своите отговори.

Ако даден въпрос не е понятен за лицето, което го задава, това може да замъгли обекта, когото въпросът неизбежно конструира. Дори ако той не е съзнателно създаден, за да го конструира. Винаги, когато даден учен не е наясно с проблематиката, която изучава, той не успява да разбере проблематиката, която изследваните субекти имат пред вид в своите отговори. Тогава са налице всички условия този учен да не забележи, че описва неправилно реалностите (объркани от самия инструмент на наблюдението и чрез социално определеното намерение на този, който използва инструмента).

Дори най-подробното и близко до разбиранията на респондентите изследване не гарантира по необходимост еднозначността на отговорите - просто поради това, че то задава на *различни субекти формално* идентични въпроси. Това означава да се пренебрегне фактът, че езиците на различните социални групи се

⁷ Да разгледаме един въпрос, който изглежда безспорно обективен: "Работихте ли днес?" Статистическият анализ показва, че той води до различни отговори в различните държави и социални групи, защото те не са запознати с "обективната" дефиниция на труда, която съвременната икономическа наука използва. Ако изследователят не отчита този факт, ще очаква двете групи хора да дават еднакви отговори на зададения въпрос.

различават не само по своята лексика или по ниво на абстрактност, но също така и по темите и проблемите, които артикулират.

Единственият начин за освобождение от априорните конструкции на езика (независимо дали това е езикът на учения или този на неговия респондент) е да се създаде такава структура, която води до адекватни конструкции чрез методологическо противопоставяне на двете системи от *пред-конструкции*. По този начин например косвеното интервю и контент анализът вече няма да се разглеждат като абсолютни стандарти, а като средства за непрекъснато контролиране както на значението на задаваните въпроси, така и на категориите, според които отговорите са анализирани и интерпретирани.

Изследователите на икономиката не извличат всички методологически приложения на факта, че повечето класически техники на емпиричните изследвания по своята природа са *пред-определени* да създават ситуации на фиктивни експерименти (съществено различни от икономическите експерименти, които действителният живот ни предлага). Колкото по-тясно изследваното поведение и отношения зависят от непосредствения контекст, толкова е по-вероятно това да се случи. В рамките на конкретният контекст на изследователската ситуация, изследването ще обхваща само тези отношения и мнения, които са валидни единствено в рамките на тази ситуация.

Например ограниченото дефиниране на техниките за събиране на данни *придава* неоспоримо превъзходство на допитването и пренебрегва възможните заместители на тази "кралска" техника в лицето на добре кодираните и добре проверени методи на икономическите изследвания. Когато това се допусне, трябва да бъде даден епистемологически приоритет на методологическото и систематично наблюдение. Далеч от възможността да конструира най-неутралния и най-контролирания начин за събиране на данни,

допитването чрез въпросник предполага цяла мрежа от изключения, най-вредните от които са *неосъзнати*. Да се знае как да се направи едно допитване и как да се борави с фактите, които то създава, означава да се знае какво може и *какво не може* да постигне допитването.

Налице са не само вече утвърдени социални норми, управляващи ситуацията на изследването и забраняващи определен вид въпроси. Налице са и въпроси, които изследователят не е в състояние да зададе поради това, че не се е освободил от наивната представа за своята наука. Но дори и най-обективните въпроси (тези за поведението на изследваните) не могат да доведат до друг резултат, освен до представите на респондентите за собственото им поведение.

Следователно интерпретацията е валидна единствено тогава, когато се ръководи от *методологическото разграничаване* на действията от декларациите за намерения или от декларациите за действия. Техните отношения към реалните действия могат да варират от пълно съвпадение до пълна противоположност. Такова методологическо разграничаване предполага, че някой разполага със средствата да го направи научно - или чрез самото допитване, или чрез определена употреба на тази техника, или чрез пряко наблюдение.

Така става възможно "*преобръщането*" на отношението, което някои методолози установяват между допитването, простата инвентаризация на изказванията и наблюдението, разбирано като систематично описание на действията и обектите. Допитването е само един от инструментите на емпиричното изследване. Неговите методологически предимства (такива като способността да събира хомогенни данни, податливи на статистическа обработка) не бива да прикриват методологическите му ограничения. То дори не е най-икономичния метод, както обикновено се твърди, за разбиране на

нормативното поведение. Неговите редовно повтарящи се схеми са лесно предсказуеми и следователно могат да се схванат чрез наблюдение или чрез използване на количествени методи. Освен това, в своите най-ритуализирани употреби, допитването може да доведе до игнорирането точно на тези аспекти на поведението и така, чрез ефекта на изместването, да обезцени самото намерение за получаване на обективна информация.⁸

Въпросът за използването на методите и техниките на една наука в изследванията на друга наука стои с цялата си сила пред всички социални науки. В методологическата литература най-често се разглеждат отношенията между психологията и социологията. Но същото важи и за отношенията между етнографията и социологията, икономическата наука и социологията, статистиката и всяка една от социалните науки.

Така например методолозите на икономическата наука често препоръчват използването на класическите техники на статистиката. Но (поради това, че превръщат количественото измерване в мярка на всички неща и техниките за количествено измерване в мярка на всички техники) те ги разглеждат като маргинални помощни средства или хитрини, които са полезни само в ранните фази на научното изследване. Като постъпват така, методолозите игнорират специфичния епистемологически въпрос за отношението между методите на статистиката и икономическата наука.

⁸ В различните социални науки отношението към количествените и към качествените методи на изследване е различно. Използваните в етнографията техники най-често се причисляват към "качествения анализ". Затова тези, които придават абсолютно превъзходство на "количествения анализ", водени от своя специфичен методологически етноцентризъм, ги разглеждат просто като нещо целесъобразно, но не и значимо. Но "качествената" информация е свързана със статистиката по съществен начин. Бидейки сама по себе си "квази-статистическа" информация, тя поражда "квази-разпределения", "квази-корелации" и "квази-емпирични данни". Събирането на "квази-статистически данни" би могло да стане по-систематизирано, ако логическата структура на количественото изследване се използва за определянето на общите граници и насоки на качествените изследвания. Интересът на етнографите, насочен преди всичко към установяване на най-добре регулираните аспекти на поведението, често е съпътстван от индиферентност към употребата на статистиката, която би могла да измери разминаването между нормите и реалното поведение.

Реципрочното невежество е толкова вредно за двете дисциплини, колкото и модния ентузиазъм относно *неконтролираното заимстване*. Разбирането на отношенията между науките *изисква* прилагането на епистемологическа рефлексия. Тя трябва да установи какво различните методологии на науките дължат на собствените си научни традиции и какво на действителните характеристики на изучаваните обекти. Нищо не забранява използването на статистически методи при изучаването на съвременните икономически феномени, ако *априорните* общи предпоставки на тези методи, т.е. имплицитните идеи за структурата на обществото и логиката на неговите изменения, винаги се подлагат на епистемологическа рефлексия.

Дори най-елементарните и видимо най-автоматичните операции с информацията *изискват* вземането на епистемологически решения. Това се отнася и до всяка теория на всеки икономически обект. Ясно е например, че всички спонтанни или съзнателни теории за подходящата стратификация се основават на специфично *предварително кодиране* на индикаторите на икономическите позиции или на дефинициите на категориите хора. Методолозите се интересуват повече от правилата, които ръководят манипулациите с вече конструираните категории, отколкото от операциите, които ръководят самото конструиране на категориите. Но проблемите за конструирането на обектите никога не могат да бъдат решени предварително, веднъж и за винаги.

Поради това, че всяка класификация е приложение на теория, всяко спонтанно разпределение по необходимост се основава на някаква *неосъзнавана и априорно приета теория*, която най-често се оказва идеология. Вилфредо Парето например забелязва, че някои икономисти приемат за неправилно да се говори за линии, които разделят абсолютно богатите от бедните, наемните работници от собствениците и т.н., защото между доходите на различните хора в

обществото няма рязка граница. Това приемане се основава на определена *имплицитна* теория за социалната стратификация. По същия начин (върху основата на това, че не може да се каже точно от коя година, от кой етап на живота започва старостта) може да се твърди, че не съществува категорията на възрастните хора⁹.

Освен това, необходимо е да се постави въпросът дали многофакторният анализ (най-подходящият метод за измерването на всички видове количествени отношения), не би трябвало да се подлага на епистемологическо изследване при всяка негова употреба. Това е необходимо, защото в основата на този метод стои *априорното приемане*, че успешно може да се изолира и измери самостоятелното влияние на различните променливи от цялата система на отношения, в рамките на която те действат. Но точно тази особеност на метода не позволява чрез него да се установи въздействието на даден фактор така както е включен в структурата от отношения, т.е. специфичния *структурен ефект*, получаващ се от съвместното действие на различните фактори, които не е проста сума от самостоятелното им действие.

Още повече, когато някой използва синхронния анализ, за създаване на система, която е дефинирана от моментното си равновесие, той е заплашен да изпусне всички характеристики, които системата е имала в миналото. Най-общо, всяка съзнателна употреба на различните форми за изчисление, *изисква* напълно ясно осъзнаване на *теорията за икономическия обект*, стояща *a priori* в основата на процедурите, чрез които всяка форма на изчисление селектира и конструира типа на отношенията между променливите, характеризиращи този обект.

Правилата за прилагането на техниките лесно се поддават на кодификация. Но *принципите*, от които зависи употребата на всяка техника, са трудни за дефиниране и още по-трудно приложими в

⁹ Виж V. Pareto, *Cours d'economie politique*, Vol. II, Geneva: Droz, 1964.

практиката. Това важи с още по-голяма сила за *принципите на принципите*, ръководещи правилното използване на емпиричните методи в икономическата наука и представляващи основата на теорията на икономическото познание. Те са толкова противоположни на спонтанната епистемология, че могат непрекъснато да бъдат нарушавани в името на предписанията или правилата, до които често са свеждани. Така методологическото "решение" да не се отчитат *съзнателните твърдения* може да доведе до надаряването на такива конструкции като йерархичният анализ на *мненията* със силата по магически начин да превръщат съзнателното в несъзнателно и обратно.

По подобен начин, принципът на ценностната неутралност може по парадоксален начин да предизвика епистемологическата грешка, която се стреми да предотврати. Именно опростеното разбиране на икономическия релативизъм води някои учени до заблудата, че се съобразяват с това златно правило като третират всички икономически форми на поведение така, сякаш стойността, която различните икономически групи им придават, не е част от тяхната действителност. Сякаш, за да се разбере тяхното специфично икономическо значение, не е необходимо формите на икономическо поведение винаги да се съотнасят с ценностите, с които те са обективно свързани.

Икономистът, настояващ *a priori* върху игнорирането на ценностните различия, които икономическите субекти прокарват между продуктите на икономиката, в действителност прави неконтролирано и нелегитимно отстраняване на релативизма, когото трябва да отчита, когато изучава икономики, принадлежащи на различни общества. Различните "икономики", които съ-съществуват в рамките на едно и също стратифицирано общество, са обективно поставени в отношение една спрямо друга. Обратно, отношенията между икономиките, принадлежащи на различни и несвързани

общества, могат да съществуват единствено в и чрез сравнението, което прави изследователят-икономист.

Следователно крайният механичен релативизъм води до същите резултати, до които води етическият икономоцентризм. И в двата случая изследователят поставя своето собствено отношение към ценностите на изучаваните хора, на мястото на отношението, което тези хора обективно имат към своите ценности.

Използването на апарата на емпиричните икономически изследвания без осъзнаването на теоретичната цел, която го ръководи, простото изправяне пред "даденостите", свеждащо корпуса от възможните хипотези до серия от фрагментарни, пасивни очаквания, осъжда учения на слепи манипулации, автоматично генериращи артефакти, непреднамерени конструкции, които са карикатури на методично и съзнателно, т.е. научно конструирани факти. Като отказва да бъде научен субект на своята дисциплина, позитивистът се обрича да практикува икономическа наука, която няма свой обект.

Научният "факт", конструиран чрез формално безупречни процедури, за които не е известно какво в същност представляват и какво могат да постигнат, не е нищо повече от *артефакт*. Да се забрави това, означава да се приеме *a priori*, че щом една техника може да бъде приложена, обектът, спрямо когото тя може да бъде приложена, трябва да съществува в действителност. Не е изненадващо, че този, според когото всеки обект, който не може да бъде изучен или измерен с наличните методи на науката, няма научно съществуване. Той ще бъде принуден в своята практика да изучава само това, което може да бъде измерено; или още по-лошо - да признава научното съществуване на всичко, което може да бъде измерено. Действащият така, сякаш всички обекти са подчиними на една единствена техника забравя, че различните техники могат (в различна степен и с различна ефективност) да допринесат за

опознаването на обекта. Това е постижимо дотолкова, доколкото тяхната употреба е контролирана от методологическата рефлексия върху условията и границите на тяхната валидност, зависеща във всеки отделен случай от тяхната адекватност спрямо обекта, т.е. спрямо теорията за обекта.

Каква е ролята на аналогията за конструирането на хипотезите?

За да се знае как да се конструира обекта и какво представлява това, което е конструирано, трябва да се признае, че всеки отделен обект на науката е съзнателно и методологически конструиран. Всичко това трябва да се знае, за да се рефлектира върху техниките за формулиране на въпросите, които трябва да бъдат поставени на обекта. Една методология, която никога не си задава въпроса за начина на издигането на хипотезите, не е в състояние да даде нови и плодотворни идеи на този, който ги няма. Тя може да насочи единствено идеите на този, който ги има и да ги развие така, че той да извлече възможно най-добрите резултати от тях. *Сам по себе си методът не ражда нищо ново.*

Позитивизмът разглежда хипотезите като продукт на спонтанно творчество в някаква стерилна обстановка. Той наивно се надява и *априорно приема*, че знанието за фактите (или в най-добрия случай индукцията от фактите) автоматично ще доведе до хипотезите. Противно на позитивизма, ейдетическият анализ на Е. Хусерл и историческият анализ на А. Койре показват, че отстояването и конструирането на такива хипотези като хипотезата на Г. Галилей за инерцията, изисква теоретичен преврат. Но той не среща никаква подкрепа в наличния опит и може да бъде легитимиран единствено чрез съгласуваността на предизвикателството, което въображението отправя спрямо фактите и наивните, но ерудирани представи за фактите. С други думи, теорията или по-точно *теоретичната интуиция* на Галилей, довела

до откриването на принципа на инерцията, е тази, която *предхожда* и прави възможни експериментите, които са в състояние да потвърдят неговата теория.

Но този вид изследване на вторичните ефекти, което предполага съзнателно само-дистанциране от фактите, подхранва интуитивизма, формализма и чистите спекулации. В същото време то може да доведе до илюзорно освобождаване от ограниченията на езика и контрола на идеологията. Мисленето за научните теории чрез средствата на моделирането е винаги *като-че-ли-мислене*. Цената на тяхното използване е вечната бдителност. Не е случайно, че опасностите от "имунизацията" срещу показанията на опита, присъщи на всеки формален, опростяващ действителността подход, са най-добре осъзнати в науките които често прибегват до конструирането на модели (подобно на иконометрията). При този начин на мислене една хипотеза става неопровержима винаги, когато дадено наблюдение, което изглежда че ѝ противоречи, може да бъде обяснено чрез изменението на факторите, които хипотезата неутрализира като ги приема за константни.

Чрез разграничаването на *идеалния тип* от *общото понятие*, което се постига по пътя на индукцията, Макс Вебер просто се опитва да направи експлицитни правилата на функционирането и условията на валидност на една процедура, която дори най-изтъкнатите представители на позитивизма използват съзнателно или несъзнателно, но която не може да бъде удържана, освен ако не се използва с пълното съзнание за това, което се прави. Логическите тънкости на спекулативните конструкции на социалната философия нямат друга цел, освен конструирането на добре подредена дедуктивна система. Те са неопровержими, защото са недоказуеми. За разлика от тях, идеалният тип (използван като "ръководство за конструиране на хипотези" - както се изразява М. Вебер) е

кохерентна фикция, "с която реалната ситуация се сравнява или съизмерва".

Идеалният тип е приближаваща се до действителността конструкция, създадена, за да бъде сравнявана с нея и различавана от нея чрез дистанция, която може да бъде измервана и намалявана. Той прави възможно измерването на действителността, защото измерва себе си спрямо нея и определя себе си чрез определянето на пространството, разделящо го от реалността. Мисленето чрез "*придвижване до границата*", предлагано М. Вебер, е незаменима техника за издигане на хипотези. За да се избегнат присъщите на тази процедура опасности, идеалният тип трябва да бъде разглеждан не сам по себе си и сам за себе си, а като елемент в цяла група от трансформации; чрез свързването му с всички случаи от едно семейство (като се започне от най-отдалечените от действителността утопии и се стигне до най-пряко свързаните с нея идеи), в което той е привилегирован случай.

Така чрез използването на една методологическа фикция М. Вебер си осигурява привилегировани средства за разбирането на обхвата на реалните действия, които идеалният тип му позволява да обективира чрез обективирането на различната им отдалеченост от чистия тип.

Следователно изкуството на откривателството трябва да се стреми да *предоставя* техники на мисленето, които правят възможно извършването на работата по издигането на хипотезите по методологически начин, докато минимизирането на нейните вродени рискове става чрез *осъзнаването* на опасностите, стоящи пред това начинание.

Мисленето по аналогия, което много методолози разглеждат като пръв принцип на научното откритие, играе специфична роля в икономическата наука. Неговата особеност се състои в това, че то може да конструира своя обект единствено чрез *сравнителния*

подход. За да се избави от идеографското разглеждане на случаите, които не съдържат своя собствена причина, икономистът трябва да издига множество хипотези за възможни аналогии докато не конструира цяло семейство от случаи, даващо адекватен възглед за всеки конкретен изследван случай. А за да конструира самите тези аналогии, той с право може да използва *хипотезите за структурните аналогии* между икономическите феномени и феномените, които вече са формулирани от другите науки: политология, социология, статистика и др.

Според Е. Дюркем винаги е интересно да се провери дали един закон, формулиран, за да обясни даден ред от факти, не би могъл да се приложи в друга област. Това сравнение дори би могло да послужи като негово потвърждение и да даде по-добро разбиране на неговите приложения. Дюркем приема, че аналогията е легитимна форма на сравнението, а сравнението е единственото практическо средство, което хората имат, за да разберат нещата. С други думи, сравнението, ръководено от хипотезите за аналогията, е не само привилегирован инструмент за скъсване с предварително конструирани данни (които изискват да бъдат третирани в и заради самите себе си), но също така и принцип на конструирането на хипотези за отношенията между отношенията.

Модел или теория?

"*Моделът*" може да бъде надарен със свойствата и функциите, които обикновено се приписват на конкретната частна теория, единствено ако се отхвърли разбирането на позитивизма за него като копие на действителността. Не е погрешно терминът "модел" да се използва за обозначаване на всяка система от отношения между избрани, абстрахирани и опростени свойства, съзнателно конструирана за целите на описанието, изложението и предвиждането, която е държана под пълен контрол.

Използването на моделите в биологията става плодотворно едва когато механичните модели, разбирани като производство и пренасяне на енергия, са заменени от кибернетични модели, базирани върху предаването на информацията. По този начин те са свързани с логиката на функционирането на невронните вериги.

Индиферентността към принципите обрича някои учени на операционализъм. Той ограничава своите амбиции до "*запазване на видимостите*", дори ако това означава издигането на толкова модели, колкото феномени съществуват, или предлагането на няколко модела за един и същи феномен. Те не си противоречат взаимно, защото са създадени чрез безхитроствена импровизация и поради това са еднакво безпринципни.

Като се основават на *отъждествяването* на простото сходство с аналогията (отношението между отношенията, което трябва да бъде отвоювано от видимостите и конструирано със средствата на абстракцията и съзнателното сравнение), *подражателните модели*, които обхващат единствено външните подобия, са противоположни на *аналоговите модели*, които имат за цел разбирането на скритите принципи на реалностите.

Различните процедури за конструиране на хипотези могат да подобрят своята ефективност чрез прибегване до формализацията. Тя може при определени условия да изпълнява евристична функция. Формализацията позволява систематично изследване на възможното и контролирано конструиране на систематичен корпус от хипотези, разбирани като пълен списък от възможни експерименти.

Механичната и методологична ефективност на символите и операторите на логиката или математиката правят възможно въображаемото многообразие да бъде доведено до своите граници. А мисленето по аналогия може (дори при отсъствието на каквото и да било формално рафиниране) да изпълни своята функция на инструмент на откритието - макар и по-трудно, и с по-малка доза

сигурност. В своята най-честа употреба моделът представлява заместител на невъзможен практически експеримент. Той предоставя средствата за сравняване на действителността с последиците, които този умствен експеримент показва с по-голяма фантазия и следователно - по-пълно.

Затова Клод Леви-Строс прави извода, че "социалната наука не е базирана в по-голяма степен върху събитията, отколкото физиката върху сетивното възприятие. Нашата цел е да конструираме модел, да изучим неговите свойства и начина, по-който той реагира по време на лабораторни тестове. Тогава можем да приложим своите наблюдения при интерпретацията на емпиричните събития"¹⁰.

Моделите извличат обяснителната си сила от своите принципи на конструиране, а не от степента на своята формализация. Вярно е, че прибягването към "*сляпата самоочевидност*" на символите е забележително средство за защита срещу *заслепящата самоочевидност на интуицията*. За Б. Ръсел, "символизмът е полезен, защото той прави нещата трудни... Това, което искаме да знаем, е това, което може да бъде дедуцирано от нещо друго. Така в началото всичко е самоочевидно; и е много трудно да се разбере дали едно самоочевидно твърдение следва от друго или не. Очевидността е винаги враг на коректността. Затова ние въвеждаме някакъв труден символ, в който нищо не изглежда очевидно. Тогава въвеждаме определени правила за опериране със символите и след това всичко става механично"¹¹.

Математиците имат по-малко основания от икономистите да твърдят, че формализацията може да утвърди самоочевидността на здравия смисъл. Възприеманият обект не става конструиран обект чрез простия замах на "математическия жезъл". Символизмът изразява скъсването с привидностите. Но той придава на *пре-конструирания* обект едно илюзорно благоприличие, което го

¹⁰ C. Levi-Strauss, *A World on the Wane*, London: Htchinson, 1961, p.61.

¹¹ B. Russell, *Mysticism and Logic, and Other Essays*, London: Allen and Unwin, 1963, p. 61.

предпазва от теоретичната критика. Необходимо е някакво средство срещу лъжливия престиж и феноменалност на формализацията, прилагана без епистемологически контрол. Тя е склонна да приеме, че е в състояние да направи излишни усилията на абстракцията, която единствена може да отстрани външните подобия и да конструира скрити аналогии.

Така *теоретичният модел* може да бъде характеризирани чрез две качества, които са неразделни едно от друго - 1) способност да *скъсва с априорните видимости* и 2) капацитет за генерализации. Формалните контури на *отношенията между отношенията*, дефиниращи конструирани обекти, могат да бъдат трансформирани във феноменално твърде различни обекти на реалността и да предложат (чрез аналогията) нови аналогии, които да сложат началото на нови конструкции на нови обекти.

Конструиранието на *чист модел* прави възможно третирането на различните икономически форми като реализации на малка група от трансформации. То може да разкрие скрити свойства, проявяващи се единствено чрез взаимното свързване на всяка от реализациите с всички други, т.е. чрез отнасяне към цялата система от реализации, в която е проявен принципът на техния структурен афинитет. Същата тази процедура може да доведе (при най-конкретните операции на икономическата практика - например интерпретацията на статистическите отношения), до промяна на значението на понятието статистическа значимост.

Точно както математиците понякога разглеждат липсата на свойства като свойство, така отсъствието на статистическо отношение между две променливи може да бъде във висша степен значимо, когато се разглеждат отношенията вътре в една цялостна система от отношения. В противоположност на простите паралели, предлагани от подобие на съдържанието, тази процедура увеличава плодотворните генерализиращи възможности на

аналоговите модели при сравненията между различните икономически системи или суб-системи на една и съща икономика.

Доколкото тези "*научни метафори*" водят до очертаването на принципите на структурните хомологии, замъглявани от феноменалните различия, дотолкова те представляват "*миниатюрни теории*". Чрез формулирането на генеративните и обединяващи принципи на системите от отношения, те напълно задоволяват изискванията за строгост на доказателството и плодотворност на откриването, които дефинират всяка теоретична конструкция.

За да се научат икономистите да скъсват по-често с *априорно приетата като безупречна индуктивна процедура* (водеща в най-добрия случай до рекапитулация на събрания емпиричен материал от едно изследване), е необходимо специално обучение в систематичност на ума в областта на икономическата наука. То ще им позволи да реорганизируют мрежата от емпирично разкрити отношения върху основата на един или няколко обединяващи принципи, така че да ги разбират систематично, т.е. да се съобразяват с изискванията на теорията в своята практика.